

Alex Thomson

Kafası Karışmışlar İçin
Adorno

*dipnot yayınları

Alex Thomson: 2006 yılından bu yana Edinburgh Üniversitesi İngiliz Edebiyatı Bölümü'nde İskoç Edebiyatı, Romantizm ve Eleştirel Kuram üzerine dersler vermekte ve 2015 yılından bu yana Edinburgh University Press'de yayın kurulu üyeliği yapmaktadır. *Deconstruction and Democracy: Derrida's 'Politics of Friendship'* (2005) kitabının yazarıdır. Edebiyat ve özel olarak İskoç Edebiyatı üzerine çalışmalarının yanı sıra Derrida, Rancière, Frankfurt Okulu, kitle kültürü, özerklik ve ütopya gibi konular üzerine yazdığı çeşitli makaleler ve ansiklopedi maddeleri bulunuyor.

Eserin özgün adı:

Adorno: A Guide for the Perplexed, Continuum, 2006

© Alex Thomson 2006

© Dipnot Yayınları, 2020

ISBN: 978-605-74143-6-6

Dipnot Yayınları: 370

Sertifika No: 48147

1. Baskı, 2022/Ankara

Editör: İbrahim Yıldız

Çeviri: Arif Geniş

Kapak Tasarımı: Duysal Tuncer

Baskı Öncesi Hazırlık: Dipnot Bas. Yay. Paz. Ltd. Şti.

Baskı: Sözkesen Matbaacılık (Sertifika No: 13268)

İvedik O.S.B. 1518. Sok. Mat-Sit İş Merkezi No: 2/40

Yenimahalle/Ankara Tel: (0 312) 395 21 10

Dipnot Yayınları

Selânik Cad. No: 82/24 Kızılay/Ankara

Tel: (0 312) 419 29 32 / Faks: (0 312) 419 25 32

e-posta: dipnotkitavebi@yahoo.com

www.dipnotkitap.com

Alex Thomson

Kafası Karışmışlar İçin
Adorno

İngilizceden eviren

Arif Geniş

*dipnot yayınları

İçindekiler

KISALTMALAR.....	7
GİRİŞ.....	9
1 SAHİCİLİĞE KARŞI.....	23
Weimar Yılları.....	26
Amerika Yılları.....	38
Adorno'nun Kültür Eleştirisi.....	45
Dönüş.....	55
Ölümünden Sonra.....	63
2 SANAT VE KÜLTÜR.....	69
Adorno ve Popüler Müzik.....	77
Müzik Estetiği.....	88
Modernizm mi, Avangard mı?.....	95
Tarih ve Hakikat-İçeriği.....	102
Kültür Endüstrisi.....	112
Estetik Kuramı ve İdeoloji Eleştirisi.....	122

3	ÖZGÜRLÜK VE TOPLUM	133
	Yanlış Hayat: Adorno'nun <i>Minima Moralia</i> 'sı.....	139
	Adorno ve Kant.....	148
	Özgürlük ve Toplum.....	153
	Aydınlanmanın Diyalektiği	163
	Düşünmenin Ahlakı	172
	Suçlulukla Yaşamak	178
4	FELSEFE VE TARİH.....	185
	Felaketi Yazmak	191
	Aklın Krizi	201
	Tarihselciliğe Karşı	209
	Felsefenin Görevi	219
	Adorno ve Marksizm	228
	Sonuç.....	236
	EK OKUMALAR	243
	KAYNAKÇA	249

Kısaltmalar*

- AE *Against Epistemology: A Metacritique*, çev. Willis Domingo, Oxford: Blackwell, 1982. {*Epistemolojiye Karşı*}
- AP 'The Actuality of Philosophy', *Telos* 31 (1977): 120-33. {*Felsefenin Güncelliği*}
- AT *Aesthetic Theory*, çev. Robert Hullot-Kentor, London: Athlone, 1992. {*Estetik Kuramı*}
- CI *The Culture Industry: Selected Essays on Mass Culture*, der. J.M. Bernstein, London: Routledge, 1991. {*Kültür Endüstrisi*}
- CM *Critical Models*, çev. Henry Pickford, New York: Columbia University Press, 1998. {*Eleştiri Modelleri*}
- DE *Dialectic of Enlightenment: Philosophical Fragments*, Max Horkheimer ile birlikte, çev. Edmund Jephcott, Stanford: Stanford University Press, 2002. {*Aydınlanmanın Diyalektiği*}
- EOM *Essays on Music*, der. Richard Leppert, Berkeley: University of California Press, 2002. {*Müzik Üzerine Denemeler*}

* Adorno'nun burada ve kaynakçada listelenen çalışmalarının yayımlanmış Türkçe çevirilerine kaynakçada yer verilmiştir. Kaynakçada yer almayan ve metin içinde zikredilen çalışmaların Türkçe çevirileri ise ilgili yerlerde dipnotlarda belirtilmiştir. Çengelli parantez içindeki eklemeler ve * işaretiyle konulan dipnotlar çevirmene aittir (ç. n.).

- INH 'The Idea of Natural History', çev. Robert Hullot-Kentor, *Telos* 32 (1977): 111-24. {**Doğal Tarih Fikri**}
- MCP *Metaphysics: Concept and Problems*, çev. Edmund Jephcott, Cambridge: Polity, 2000. {**Metafizik: Kavram ve Sorunlar**}
- MM *Minima Moralia*, çev. Edmund Jephcott, London: New Left Books, 1974. {**Minima Moralia**}
- ND *Negative Dialectics*, çev. E.B. Ashton, London: Routledge, 1973. {**Negatif Diyalektik**}
- NL I, II *Notes to Literature*, cilt I & II, çev. Shierry Weber Nichol森, New York: Columbia University Press, 1991-92. {**Edebiyat Notları**}
- OPM 'On Popular Music', George Simpson'ın yardımıyla, EOM içinde, s. 437-69. {**Popüler Müzik Üzerine**}
- P *Prisms*, çev. Samuel ve Shierry Weber, Cambridge, MA: MIT Press, 1981. {**Prizmalar**}
- PMP *Problems of Moral Philosophy*, çev. Rodney Livingstone, Cambridge: Polity, 2000. {**Ahlak Felsefesinin Sorunları**}
- QF *Quasi Una Fantasia: Essays on Modern Music*, çev. Rodney Livingstone, London: Verso, 1992. {**Quasi Una Fantasia: Modern Müzik Üzerine Denemeler**}
- RS 'The Radio Symphony', çev. Susan H. Gillespie, EOM içinde, s. 251-70. {**Radio Senfonisi**}
- TPC 'Theory of Pseudo-Culture', çev. Deborah Cook, *Telos* 95 (1993): 15-38. {**Sahte-Kültür Kuramı**}

GİRİŞ

Kavrayış zorlukları nadiren metindeki anlaşılabilirlik sorunlarından kaynaklanır; bu zorluklar genelde bir şokun sonucu olarak ortaya çıkarlar.

(NL II 228-9)

Bir düşüncenin değeri, tanıdık olanın sürekliliğine olan mesafesiyle ölçülür.

(MM 80)

Theodor Adorno'nun (1903-1969) felsefi ve eleştirel eserleri, yirminci yüzyılda üretilmiş en zorlu eserler arasındadır. Bu eserler iki anlamda zorludurlar: Kelimenin daha zayıf anlamıyla, okurun önüne müthiş anlama ve yorumlama güçlükleri koyarlar; kelimenin güçlü anlamıyla da, kanıksadığımız pek çok şeyi yeniden düşünmek ve çağdaş dünyadaki felsefenin, sanatın ve ahlaki yaşamın gerçek imkânını sorgulamak yönünde bizi zorlama peşindedirler. Adorno'nun yazı tarzı çoğu zaman çetrefil, nüfuz edilemez ve ürkütücü görünebilir; onun yaslandığı felsefe gelenekleri hakkında pek fazla bilgisi

olmayanlar için bir kat daha böyledir bu. Ancak daha da güçlük yaratan şey, ortak duyu saydığımız şeyleri yıkmak ve yirminci yüzyıl Avrupa ve Amerika kültüründe baskın gördüğü—ölümünden bu yana daha da yoğunlaşmış olan—eğilimlere saldırmak için sıklıkla benimsediği yoldur. Bunun sonucu olarak çoğu okur, düşünsel olduğu kadar fiziksel olarak da hırpalayıcı olabilecek bir sarsılma yaşarak Adorno’yu okumaya yönelik bir karşı koyma duygusu içine girer. Metinlerinin uyandırdığı ilk soru “Ne demek istiyor?” sorusuysa, ikinci soru çoğu zaman şöyle olacaktır: “Gerçekten bunu kast ediyor olabilir mi?”

Adorno bu etkiyi zaman zaman bir şok olarak, besteci Arnold Schoenberg’in eserleri başta olmak üzere kimi modern sanat türleriyle de ilişkilendirdiği bir şok olarak nitelendirdi. Ama şok derken Adorno’nun kastettiği, basitçe *épater les bourgeois* [burjuvayı şaşkına çevirmek], halinden memnun insanları müstehcenlik, şiddet ya da ahlaka aykırılık üzerinden utandırmak değildir. Büyük entelektüel ilham kaynağı Walter Benjamin’den farklı olarak Adorno’nun, irrasyonelizmin kutsanması olarak gördüğü sürrealizme ayıracak pek fazla zamanı yoktu; tıpkı dostunun benimsediği devrimci Marksist politikadan şüphe duyduğu gibi. Hayır, Adorno için şok, bizzat felsefeyle ilişkilendirdiği bir şeydir: Metafiziğin, görünüşlerle yetinmeyip şeylerin görünen yüzeylerinin ötesine geçerek, salt kanaatlerin yerine hakikati geçirmek için çabalayarak, dünyayı dönüştürme itkisi. Kendisinin felsefi konumunun en sistematik anlatımı olan *Negatif Diyalektik*’te Adorno şu yorumu yapar: “Statükonun gücü, bilincimizin gelip toslayacağı aldatıcı görünüşler koyar. Bilincin bunları yarıp geçmeye çalışması gerekir” (ND 17). Sahip olmaya değer bir düşünce, zor olmalıdır. Zorluk hakkındaki bu esaslı ve kararlı tutum, Adorno okurlarının birçoğunun kafasını karıştırmış olan ek problemleri

beraberinde getirir. Bu giriş bölümünde, Adorno'da başlı başına önemli olan esas zorluğa belki odaklanabiliriz düşüncesiy-le, bu ikincil zorluklardan birkaçını tartışacağım.

Peki neden Adorno ile uğraşma zahmetine giriyoruz? Bunun en basit sebebi, yirminci yüzyılın en derin düşünürlerinden biri olmasıdır; böyle biri olması ise, tam da, kaçınmayı tercih edeceğimiz soruları gündeme getiren çalışmalarının zorluğu yüzündendir. Çalışmalarının merkezinde, günümüz dünyasında özgürlüğün imkânı üzerine derin bir müphemlik duygusu ve Kant'tan bu yana Batı entelektüel geleneğinin özgürlüğümüze dair vaatlerinin sorgulanması yatar: Bu vaatlere göre özgürlük, bireyler olarak özerkliğimizi savunmamıza bağlıdır; özgürlük, toplumsal normlara boyun eğmemizden—ya da onlara başkaldırmamızdan—kaynaklanır; özgürlük estetik deneyim yoluyla gelir; özgürlük, ahlaki yasaya uymakla gelir. Fakat, Adorno'nun çalışmalarının hemen hemen tamamı için geçerli olan bir müphemliktir bu. Anahtar soruları şunlardan ibarettir: Sanat mümkün mü? Özgürlük mümkün mü? Felsefe mümkün mü? Verdigi cevaplar alışılmadık olsa da, Adorno son üç yüz yıldır Batı düşün yaşamının merkezinde yer almış olan meseleleri ele alır.

Adorno'nun çalışmalarının bu felsefi boyutu üzerinde ısrar ediyorsam, bunun sebeplerinden biri, bu boyutun sürekli olarak hafife alınmasıdır. Adorno çoğu zaman, hem eleştirmenleri hem de hayranları tarafından bir tür sosyolog olarak takdim edilir. Şurası kesinlikle doğrudur ki Adorno'nun çalışmalarının en çekici yanı, çalışmalarının soyut olmayıp etrafımızdaki dünyanın en küçük ayrıntılarıyla ilgileniyor olmasıdır. Ama Adorno sadece dünyayı *betimlemek* için yola çıkmaz, yuvarıda belirtildiği gibi, görünüşler dünyasını parçalamak ve şeylerin gerçekte nasıl olduğunu göstermek ister. Fakat dünyanın bize kendini sunma şeklinin ötesine geçmeye yönelik

tüm girişimler hep bir spekülasyon meselesidir ve bu nedenle de Adorno en iyi şekilde bir filozof olarak tanımlanabilir, her ne kadar çalışmaları kimi kök salmış felsefi kabullere meydan okuyor, hatta onları bozuma uğrattıyor olsa da. Bu durumun ortaya çıkardığı kendine özgü zorluk da şudur ki Adorno tarihsel argümanlar gibi görünen taslaklar ortaya koyduğunda, bunların sosyolojik olmaktan çok spekülatif argümanlar olarak anlaşılması gerekir.

Kapitalizmin eyleme ve düşünme biçimlerimiz üzerindeki etkilerine yönelik bütün ilgisine rağmen, Adorno'nun işi belirli ekonomik veya tarihsel dönüşümlerin etkisi altında aklın deformasyonunu kataloglamaktan ibaret değildir. Bu, tarihin ne olduğunu ya da ekonominin nerede başlayıp nerede bittiğini bildiğimizi önceden varsaymak olur. Adorno, aksine, tarihsel veya ekonomik düşünme tarzının çözüm olduğu kadar sorunun bir parçası da olabileceğini hesaba katarak, toplumsal yaşamın apaçık hüsrانlarını açıklamakta aklın yetersiz kalışını sorgulamanın yollarını bulmaya çalışır. Sabırsız eleştirmenler bunu çelişkili bir durum olarak görmüşlerdir: Adorno akli sorgulamak için akla mı yaslanmaktadır? Ama bu eleştiri, ancak aklın ne olduğunu önceden bilirsek mantıklıdır. Oysa Adorno'ya göre düşüncenin gücü, tam da güvenli zemini terk edebilmesi ve terk etmek zorunda olmasından, tehlikeli sulara açılmasından gelir. Bunun beraberinde getirdiği kaçınılmaz riske girmedikçe, dogmatik metafizikten, yani dünyaya ilişkin kavrayışımızı belirli bir inanç kümesine uygun olarak kurmaktan gayrı her şeyin imkânından vazgeçmiş oluruz. Bu bakımdan Adorno, bir yandan sorgulamaya çalıştığı Aydınlanma düşüncesi geleneğini sürdürmektedir. *Negatif Diyalektik*'te şu yorumu yapar: "Başlı başına düşünce, bütün özgül içeriklerden önce, bir olumsuzlama, kendisine dayatılana karşı bir direnme edimidir" (ND 19). Düşünceye dayatılan şey, katılmış,

donmuş düşünme kalıplarıdır. Dogmaya karşı direniş, bütünüyle sekülerleşmiş olduklarını iddia etseler bile ve Tanrı inancına mı, serbest piyasa yasalarına mı, yoksa tarihin değişmez yasaları sayesinde proletaryanın zaferine mi dayandıklarına bakmaksızın, bağınaz düşünme biçimlerine karşı koymak anlamına gelir.

Adorno'nun çalışmalarının aşkınsal boyutunun yeterince ayırt edilememiş olması, ki metodolojiyle ilgili yazılarında Kant'a neredeyse sürekli atıfta bulunmasıyla yakından bağlantılı bir boyuttur bu, birçok yanlış anlamının sorumlusu olmuştur. Örneğin Adorno, sık sık, endüstrileşmiş kitle toplumunda kendini gösteren yabancılaşma ve sömürünün kültür penceresinden eleştirildiği bir gelenekle, Matthew Arnold'dan F.R. Leavis'e ve Raymond Williams'a uzanan Britanya geleneğiyle karşılaştırılmıştır. Adorno'nun da, mevcut haliyle toplumu, kültür üzerinden toplum adına öne sürülen iddialarla karşılaştırdığı söylenebilir. Fakat ötekiler, Adorno'nun sanat, şiir, müzik, felsefe gibi genellikle yüksek kültüre ait görülen alanların gücü hakkındaki amansız şüpheciliğini paylaşmazlar. Hem kusurlu toplumlarımız hem de bu toplumların sorunlarını çözme iddiasındaki sanatlar eleştirilmelidir. Bu yüzden, Adorno'nun sanatın ve felsefenin dünyayı değiştirme potansiyeline olan tutkulu bağlılığına rağmen, onun çalışmaları bu güç hakkında esaslı bir tereddüt de barındırır.

Adorno'nun eserinin, onu okumak için ihtiyaç duyduğumuz yolu belirleyen felsefi boyutunu ayırt etmek, onun temel stratejilerinin birçoğunun ve felsefi terminolojisinin büyük kısmının, yakın zamana kadar Britanya ve Amerika'da (büyük ölçüde, daha önceki Britanyalı filozoflar kuşağının taşkınlıklarına yönelik bir tepki yüzünden) son derece modası geçmiş bir filozof olarak kalmış olan Hegel'in çalışmalarına atıfta bulunuyor olması gerçeğiyle daha da zorlaşmaktadır.

Hegel'in diyalektiğinin evrenin özbilincinin spekülâtif bir inşasını amaçladığını akılda tutmazsak, "diyalektik, yanılmanın nesnel bağlamının özbilincidir" (ND 406) gibi bir yorum pek bir anlam ifade etmeyecektir: Hegel'in anlayışıyla felsefe, dünyanın hem nesnel hem de öznel bir bakış açısından bütünsel öz-kavranışıydı. Adorno bu fikri tersine çevirir: Diyalektik bize dünyanın hakikatini değil, onun hakikat-dışılığının bilgisini verir. "Yöntemini" Hegel'den "öğrendiğini" belirttiği *Minima Moralia*'da Adorno, "bütün, yanlış olandır" (MM 16, 50) diye yazar. *Negatif Diyalektik*'in bizzat başlığı, bize, Adorno'nun çalışmalarını anlamak için, Hegel tarafından öne sürülen iddiaları ve bunların Adorno'nun gözünde neden bu kadar güçlü olduğunu ve de neden değişikliğe ya da düzeltmeye ihtiyaç duyduğunu anlamamız gerektiğini söyler. Fakat Adorno'nun Hegel üzerine kendine has denemelerinden birinin {'Skoteinos, ya da Hegel'i Nasıl Okumalı'}* başlığında yer alan ve karanlık ya da bilinmezlik anlamına gelen Yunanca kelime, bunun işleri daha da kolaylaştırmayabileceği konusunda bizi uyarmaya yeter.

Tüm bunları söyledikten sonra, Adorno'nun *Negatif Diyalektik*'teki yorumunu aklımızda tutmalıyız: "Felsefe, dünyanın en ciddi işidir; ama o kadar da ciddi değil" (ND 14). Aslında, Adorno'nun felsefeye yönelik bütün tavrı şüpheli ve eleştireldir. Çalışmaları, sistemler kurmaktan çok, onları yıkmaya yöneliktir. Bu yıkım projesinde Adorno'nun ilham kaynağı on dokuzuncu yüzyıl sonlarının en kötü şöhretli ve put kırıcı şahsiyetlerinden biri olan Nietzsche'dir; ahlak felsefesi üzerine 1965 yılındaki dersinde, geçerken yaptığı bir yorumda da görülür bu: "Tüm büyük addedilen filozoflar arasında en çok—Hegel'den bile daha fazla—Nietzsche'ye borçluyum"

* 'Skoteinos, or How to Read Hegel', *Hegel: Three Studies* içinde.